

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Mehmet Büküm. *Şii Attâr-ı Tûnî'nin Tasavvufî Risalesine Hüseyin Nazmî-zâde'nin Şerhi Şerh-i Kenzü'l-Ârifin.*

Ankara, Sonçağ Yayınları, 2023, 245 sayfa.

Rale Zehra CENGİZ*

Osmanlı coğrafyasında, Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsçanın da yaygın bir kullanım sahası bulunmaktadır. Arapça ve Farsça olarak yazıya aktarılmış edebî eserlere yazılmış Türkçe şerhler, şerh literatürünün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Farsça edebî eserler için yazılmış Türkçe şerhler bize aynı zamanda bu dile ait klâsik eserlerin hangileri olduğuna dair detaylı fikirler vermektedir. Arapça edebî metinler üzerine kaleme alınan Türkçe şerhler klâsik edebiyatımızda Farsçaya oranla daha azdır. Türkçe manzum metinleri şerh etme ihtiyacı sonradan hasıl olmuştur ve başlangıçtan itibaren tasavvufî muhitlerde ortaya çıkan Türkçe manzumeleri şerh etme geleneği de kendine özgü edebî bir çığır açmıştır.

Şerhin bir edebiyat terimi olarak anlamı, bir eseri kendi diliyle veya başka bir dilde ayrıntılı olarak açıklamak, onu yorumlamaktır. Bununla beraber şarihlerin amacı, şerhini yaptığı eser hakkında okuyucusunu bilgilendirerek, eserin metnini onlara sunmaktır. Murat Umud İnan'ın "Osmanlıca Şerhlerin Metinselliği Üzerine Düşünmek" isimli çalışmasında belirttiği üzere bir başka deyişle de şerh, kaynak/birincil metni (şerh edilen metni) anlamaya ve açmaya yarayan bir yardımcı/ikincil metin şeklinde de ifade edilebilir. İlk temsilcisi XVI. yüzyılın başlarında yetişen tasavvufî şiir şerhi geleneği, divan şiirinin en parlak dönemi olan XVI ve XVII. yüzyıllar boyunca belirgin bir durgunluk göstermiştir. Klâsik estetiğin güç kaybettiği XVIII. yüzyılda ise tasavvufî şerh faaliyetleri artmıştır. Şerhlerde yer alan metinlerin diliyle ilgili gramer ayrıntıları, tasavvufî şerhlerde nadiren kendisine yer bulur. Muhteva merkezli olan bu şerhlerde metnin belirleyicisi tasavvufî konulardır.

Şerh, edebiyatımızda geçmişten bugüne önemli bir telif türü olmuştur. Günümüzde henüz gün yüzüne çıkmamış, çalışılmayı bekleyen şerhlerin hatırı sayılır bir miktarda olduğu söylenebilir. Tespit edilebilenler, yazma eser kültürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır ve günümüz harflerine aktarılıp yayımlanarak edebiyatımıza kazandırılmaktadır.

Bu çalışmada, Mehmet Büküm'ün 2023 yılının Şubat ayında yayımladığı, hem alanın uzmanlarına hem de klâsik edebiyata ilgi duyan okuyuculara hitap eden, *Şii Attâr-ı Tûnî'nin*

* Arş. Gör., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, ralezehra.cengiz@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8394-6955

Tasavvufî Risâlesine Hüseyin Nazmî-zâde'nin Şerhi: Şerh-i Kenzü'l-Ârifin adlı kitabı değerlendirilecektir. Büküm'ün bu eseri, İranlı mutasavvıf Attâr-ı Tûnî'nin *Kenzü'l-Ârifin* adlı eserine Hüseyin Nazmî-zâde'nin XVII. yüzyılda Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı şerhi esas almaktadır.

Öncelikle bu kitabın çok titiz bir araştırmanın ürünü olduğu ve hem Türk hem de İran edebiyatına dair alana katkı sunacak çok ciddi yeni tespitleri haiz olduğunu söylemek gerekir. Şöyle ki Türk ve İran edebiyatında Ferîdüddîn Attâr hakkındaki modern döneme ait bilgilerin ilk ve en önemli kaynağının Hellmut Ritter olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de Ritter'den sonra Süleyman Uludağ başta olmak üzere birçok araştırmacı Ferîdüddîn Attâr'ın hayatını ve eserlerini ele almıştır. Ancak İranda son dönemde Saîd-i Nefisî, Abdülhüseyn-i Zerrinkûb, Seyyid Muhammed Hüseyin Hakîm ve Gulâmhasan-ı Pâk gibi araştırmacılar Ritter'in verdiği bazı bilgileri güncellemiş ve bazılarını da tashih ederek değiştirmiştir. Büküm, zikredilen bu İranlı araştırmacıların verdiği bilgiler ışığında *Kenzü'l-Ârifin* adlı eserin müellifinin, Hicrî dokuzuncu asırda yaşamış Behlül künyesini kullanan ve Attâr-ı Tûnî olarak ünlenen Nizâmeddîn Ahmed bin Hüseyin bin Muhammed Şâh Giffârî-i Tûnî olduğunu ortaya çıkarmıştır. Büküm; bunu yaparken müellifin *Kenzü'l-Ârifin*'de adını zikrettiği *Vuslat-nâme* adlı eserden hareketle *Kenzü'l-Ârifin* ve *Vuslat-nâme*'yi kıyaslayarak bu eserleri kaleme alanın aynı kişi olduğunu tespit eder. Böylece İran edebiyatında; *Üştür-nâme* (*Şütür-nâme*), *Bülbül-nâme*, *Bî-ser-nâme*, *Cevâhirü'z-zât*, *Hallâc-nâme* (*Heylâc-nâme*), *Mansûr-nâme*, *Hayyât-nâme*, *Sî Fasl*, *Gül ü Hürmüz*, *Lisânü'l-Gayb*, *Mazharü'l-Acâyib*, *Mî'râc-nâme* ve *Vuslat-nâme* adlı eserleriyle bilinen Attâr-ı Tûnî'nin eserlerine *Kenzü'l-Ârifin* de dahil edilmiştir.

Büküm, yukarıda da zikredildiği üzere bu eseriyle ayrıca Türk edebiyatı tarihi açısından da iç içe geçmiş bazı hatalı biyografik bilgilere açıklık getirerek literatürde sadece adı yer alan Hüseyin Nazmî-zâde'yle ilgili detaylı bilgiler de vermektedir. Büküm; Abbâs el-Azzavî ve Ya'kûb Na'ûm Serkîs gibi bazı Arap tarihçilerin yazdıklarından hareketle kardeşi Nazmî-zâde Murtazâ ile *Kenzü'l-Ârifin*'in şarihi Hüseyin Nazmî-zâde'nin aynı kişiler olmadığını ve Nazmî-zâde Murtazâ'ya ait olduğu sanılan birçok eserin ona ait olmadığını, kardeşi Hüseyin'e ait olduğunu ortaya koymuştur. Büküm; aynı zamanda Türk edebiyatı için önemli bir şahsiyet olan *Gülşen-i Şuarâ* müellifi Ahdî-i Bağdâdî'nin damadı ve *Kenzü'l-Ârifin*'in şarihi Hüseyin Nazmî-zâde'nin babası olan şair Seyyid Alî Efendi (Nazmî) ve ailesi hakkında da ilk defa detaylı bilgiler vermiştir.

Şerhe konu olan *Kenzü'l-Ârifin* adlı risalenin sadece İstanbul ve Oxford'da (İngiltere) bulunan iki nüshası olduğu tespit edilmiştir. Bu iki nüshanın en eskisi 1613 tarihlidir ve İngiltere Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi'ndedir. İranlı mutasavvıf Attâr-ı Tûnî'nin bu risalesi, XVII. yüzyılda Hüseyin Nazmî-zâde tarafından Osmanlı Türkçesiyle 45 varakla şerh edilmiştir. Büküm'ün aktardığına göre Attâr-ı Tûnî'nin *Kenzü'l-Ârifin*'i İranda ve muhtemelen Anadolu'da isim benzerliğinden dolayı Ferîdüddîn Attâr-ı Nişâbüri'ye nispet edilmiştir. Hatta *Kenzü'l-Ârifin* İranda müellifi Ferîdüddîn Attâr-ı Nişâbüri olarak birkaç kere basılmıştır. Oysaki bu şerh XV. yüzyılda yaşamış Şîî mutasavvıf Attâr-ı Tûnî'ye ait bir tasavvuf

risalesidir. Muhtemelen şerhe konu olmasındaki en önemli etken, bu eserin Anadolu'da da Feridüddin Attâr-ı Nişâbüri'ye ait olduğu zannıdır.

Eserin giriş kısmında risale ve risalenin müellifi hakkında bilgi verilmiş, ayrıca Şii ve Sün-nîlerin tasavvufun mahiyeti hakkındaki görüşlerine değinilmiştir. Şiilerin "tasavvuf" kavramı yerine niçin "irfan" terimini tercih ettikleri, "tasavvuf" ve "irfan" terimlerine Murtaşâ Mutahharî'nin yorumu ve tasavvufun tarihî seyri hakkında genel ve kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Şeyh Behlûl künyeli Attâr-ı Tûnî'nin tasavvufa bakışı ve tasavvufî risalesinde kul-landığı tasnif metodu hakkında bilgi verilmiş ve risalenin muhtevasına değinilmiştir.

Altı ana başlık, ekler ve dizinden oluşan Büküm'ün eserinin ilk bölümünde *Kenzü'l-Ârifin*'in kime ait olduğu tartışılır. Büküm'ün aktardığına göre *Şerh-i Kenzü'l-Ârifin*; dua ve sebeb-i telif ile başlayıp "şeriat", "hikmet", "vahdet" ve "tasavvuf" şeklinde dört bölümden oluşmaktadır. Risale, müellifin künyesi ve esere niçin *Kenzü'l-Ârifin* adı verildiğini izah eden bir manzume ile sonlanmaktadır. Büküm'ün esere dair muhteva incelemesi yaparken hazırladığı görseller eserin muhtevasının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Büküm'ün eserinde *Kenzü'l-Ârifin*'in müellifinin kim olduğu hakkında detaylı bir incelemeye yer verilmiştir. Şerhin hiçbir yerinde risalenin müellifine dair bir bilgi bulunmazken *Kenzü'l-Ârifin*'in sonundaki dört beyitte müellifinin adının veya mahlasının Behlûl olduğu ve eserin adının da *Kenzü'l-Ârifin* olduğu ifade edilmiştir. Bundan hareketle Büküm tarafından yapılan titiz bir çalışmayla müellifin Şii Attâr-ı Tûnî olduğu tespit edilmiştir. Risalenin içerisinde yer alan "Attâr" kelimesinden eserin Feridüddin Attâr'a nispet edildiği anlaşılmaktadır. Fakat risalenin Feridüddin Attâr'ın gölgesinde kalmış Attâr-ı Tûnî'ye ait olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Şerh-i Kenzü'l-Ârifin'in zahriye kısmında tam adının *Risâle-i Kenzü'l-Ârifin Tercüme-i Nazmî-zâde* şeklinde yazılı olduğu belirtilmiştir. Risaleyi 1702 yılında Osmanlı Türkçesi ile şerh eden Hüseyin Nazmî-zâde, sehven birçok kaynakta kardeşi Nazmî-zâde Murtaşâ sanılarak ve *Şerh-i Kenzü'l-Ârifin* bu kaynaklarda kardeşine nispet edilmiştir. Bir bakıma Hüseyin Nazmî-zâde ve Attâr-ı Tûnî aynı kaderi paylaşmıştır. Türk edebiyatı tarihinde tüm hayatını Bağdat'ta geçirmiş Hüseyin Nazmî-zâde; hayatının bir döneminde Anadolu ve İstanbul'da bulunmuş kardeşi Nazmî-zâde Murtaşâ kadar tanınma fırsatı bulamamıştır. Dolayısıyla eserleri kaynaklarda çoğu zaman kardeşi Nazmî-zâde Murtaşâ'nın eserleriyle karıştırılmıştır. Oysa Hüseyin Nazmî-zâde; tefsir, hadis, belagat, kelim, felsefe ve mantık ilimlerine vakıf, Arapça, Farsça, Çağatay Türkçesi, Moğolca, Kürtçe ve Fransızca bilen Sünnî bir âlimdir.

İki eserin müellifleri hakkındaki önemli tespitleri içeren bu bölümden sonra eserin ikinci ve üçüncü bölümlerinde Şeyh Behlûl (Attâr-ı Tûnî) ve şarih Hüseyin Nazmî-zâde'nin hayatları ve eserleri detaylıca incelenmiştir. Dördüncü bölümde "*Kenzü'l-Ârifin*'e Dair Muhteva İncelemesi" başlığı ile devam edilmiştir. Muhteva incelemesinde risalenin içeriğinden bahsedilirken Farsçadan serbest çeviri yapılmıştır ve böylelikle eserin akıcı bir üslup ile okuyucuya aktarılması amaçlanmıştır. Kitabın bu bölümünde eserin genel muhtevasının

özetlenmesi okuyucular için büyük bir kolaylık sağlamıştır. Beşinci bölümde metnin kuruluşunda izlenen yöntem verilmiş ve altıncı bölümde *Şerh-i Kenzü'l-Ârifin* transkribe edilerek metin okuyuculara sunulmuştur.

Eserin son bölümünde ise “Ekler”, “Dizin” ve “Kaynakça” bölümleri yer almaktadır. Ekler bölümünde; bir kıyas yapabilmek için önce risalenin *Şerh-i Kenzü'l-Ârifin*'den çıkarılan Farsça kısmına, sonra İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndaki müstakil *Kenzü'l-Ârifin*'in metnine yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca İBB Atatürk Kitaplığı'nda bulunan *Şerh-i Kenzü'l-Ârifin*'in baş kısmından birkaç sayfa, numune olarak esere eklenmiştir. Sonrasında kavram ve şahıs adlarına göre tarama yapmak isteyen araştırmacılar için dizin bölümü hazırlanmıştır. Eserin en sonunda da geniş bir kaynakça listesi bulunmaktadır. Büküm'ün bu çalışmasının uluslararası bir yayinevi tarafından basılması, okuyucuyla buluşmasını kolaylaştırmıştır.

Arapça-Farsça eserler için yazılan şerhlerde genelde kelime ve terkiplerin sözlük anlamları, gramer özellikleri, kelimelerin metindeki diğer kelimelerle irtibatları ve bu şekilde kazandıkları mânalar üzerine durulmaktadır. Kelimelerin semantik ayrıntılarına dikkat eden şarihler şerhlerini; başta âyet ve hadisler olmak üzere manzum-mensur örneklerle destekler, atasözleri ve hikâyelerle daha akıcı hâle getirirler. Türkçe şerhlerde de Arapçada olduğu gibi kalıplaşmış sözlere benzer bir ifade sistemi kurulduğu görülür. Okuyucuya hitaplarda, şerhe dair bölümlere geçişlerde, alıntı ve göndermelerde çoğunlukla kalıp ifadelerden yararlanır. Bu genel çerçeve içinde metin şerhinde çeşitli ilimlere dair bir terminoloji kullanılır. Hacimli şerhlerde rastlanan metin içi göndermeler vb. kullanımlar da geleneksel şerh metodunun önemli unsurlarıdır. *Şerh-i Kenzü'l-Ârifin* de bu özelliklerin çoğunu barındırmaktadır.

Eserde, *Şerh-i Kenzü'l-Ârifin*'in sadece Şeyh Behlûle ait olan Farsça kısmı üzerine bir muhteva değerlendirmesi yapılmış olup, Hüseyin Nazmî-zâde'nin yorumlarına dair bir değerlendirme yapılmamıştır. Bu kısım çok mufassal olacağı için bu kısmın araştırmacı adayları için çalışma konusu olabileceği belirtilmiştir. Aynı zamanda eserin sonunda, çalışmaya dair genel bir değerlendirme yapılırsa ve eser hazırlanırken ulaşılan bulgular bir sonuç halinde okuyucuya sunulsa daha faydalı olabilirdi.

Genel olarak değerlendirildiğinde eserin müellifinin tespit edilmiş olması, okuyucunun rahatlıkla anlayabileceği bir dil ve üslupla muhteva incelemesi hazırlanması, metin transkribe edilirken metindeki bütün âyet ve hadislerin tespit edilmesi, metindeki Arapça ve Farsça söz ve söz öbekleriyle şiirlerin dipnotta tercüme edilmesi eseri öne çıkaran özelliklerdendir. Bu hâliyle eser, özellikle metin neşri ve şerh üzerine çalışacak araştırmacılar için ideal bir numune ve önemli bir metot sunmaktadır.

Sonuç olarak Büküm'ün bu eserinde; Türk edebiyatı tarihine dair kaynakların yanı sıra İran ile Arap kaynakları da görülmüş, Ferîdüddîn-i Attâr ve Attâr-ı Tûnî'nin hayatları ve eserlerine dair önemli bir mukayese yapılmış, Hüseyin Nazmî-zâde ve ailesine dair birçok kaynak gözden geçirilmiş ve literatüre yeni bilgiler kazandırılmıştır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda eserin edebiyat tarihi ve şerh geleneği için önemli bir eser olduğu söylenebilir.